

بررسی رابطه‌ی بین فضای شهری و جرم: مورد مطالعه، منطقه یازده مشهد

رضا علی محسنی^۱، آذر ذوقدار مقدم^۲

چکیده

این پژوهش، به دنبال بررسی تأثیر فضاهای شهری و عوامل مربوط به آن، در افزایش میزان جرایم در منطقه‌ی ۱۱ مشهد می‌باشد. سؤال اصلی تحقیق این است که میان فضای شهری و جرم چه رابطه‌ای وجود دارد؟ این پژوهش از لحاظ ماهیت و روش از نوع تحقیقات همبستگی است که به صورت پیمایشی انجام پذیرفته و ابزار غالب گردآوری داده‌ها، پرسشنامه می‌باشد. جامعه‌ی آماری تحقیق برابر با ۲۲۲۰۰۰ نفر و حجم نمونه‌ی تحقیق برابر با ۳۸۳ نفر بوده است. یافته‌های تحقیق نشان داده است که در منطقه‌ی مورد مطالعه میزان جرایم، پایین تر از حد متوسط بوده و همچنین نشان داده است که عوامل طراحی محیطی، فقر محیطی، تنوع قومی، تراکم جمعیت و افزایش ناکامی منزلتی، رابطه‌ی معناداری با افزایش میزان جرایم در این منطقه دارد. همچنین، عواملی چون کنترل اجتماعی، افزایش ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی نیز از عوامل کاهش‌دهنده‌ی جرم محسوب می‌باشند. در این تحقیق همچنین مشخص شده است که مجاورت منطقه ۱۱ شهر مشهد با مناطق جرم‌خیز، حاشیه‌ای بودن منطقه، روشنایی ضعیف معابر، نزدیکی به شهرک‌های حومه، مهاجرین، تراکم جمعیت و آپارتمان به عنوان عوامل مستعدکننده جرایم در منطقه مورد مطالعه می‌باشد. در نتایج رگرسیونی متغیر کنترل اجتماعی و سرخوردگی و ناکامی منزلتی به عنوان مهم‌ترین عوامل موثر بر میزان جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد شناخته شده است.

واژگان کلیدی: فضای شهری، طراحی محیطی، جرم شهری، فقر محیطی، نابرابری اقتصادی اجتماعی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۴/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۲۰

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ - دانشیار گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
mohseni.net14@gmail.com

^۲ - کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مقدمه

یکی از دغدغه‌ها و مسایل مهم هر جامعه‌ای، ظهور و بروز انواع معضلات و آسیب‌های اجتماعی است که برای مردم هر جامعه و دولت‌ها، بار روانی و مادی فراوانی را تحمیل می‌نماید. یکی از مهمترین این مسایل را می‌توان شیوع انواع انحرافات اجتماعی و ظهور جرایم و بزهکاری در جامعه دانست. بزهکاری، علاوه بر به مخاطره انداختن امنیت عمومی جوامع انسانی و جریحه‌دار کردن افکار عمومی شهروندان، به خصوص کسانی که از آن آسیب دیده‌اند، در برخی موارد به سرمایه‌های ملی و حیثیت بین‌المللی کشورها آسیب‌های جبران‌ناپذیری وارد می‌نماید. افزایش جرایم در هر جامعه‌ای می‌تواند هزینه‌های سنگینی را از لحاظ مادی و معنوی بر آن جامعه تحمیل نموده و عاملی جهت بازماندن از توسعه در جوامع باشد. آنچه مسلم است، میزان جرائم شهری به اندازه و درجه‌ی شهر ارتباط دارد و به موازات افزایش جمعیت شهری، میزان جرائم افزایش می‌یابد. شهرهایی که در مسیرهای مهم ارتباطی قرار دارند و دارای بیش‌ترین عبور و مرور هستند نیز می‌توانند زمینه جرائم مختلف را فراهم آورند. پیشگامان مکتب اکولوژی شهری، همه مسائل اجتماعی از جمله میزان جرائم شهری را در تفاوت‌ها و خصیصه‌های مکانی جستجو می‌کردند. به نظر آنان، کاربری‌های تفریحی درون شهرها و مکان‌هایی که دارای بیش‌ترین ازدحام جمعیت ثابت و غیرثابت هستند، نسبت به محدوده‌های دیگر از درجه جرم‌زایی بیش‌تری برخوردارند. مناطق درونی شهرها که شرایط محیطی مطلوبی ندارند و برای تجمع مهاجران تازه وارد مناسب هستند، به همراه زاغه‌ها و حلی‌آبادها اطراف شهر که دارای تراکم بالا و نامناسب‌اند به عنوان مکان‌هایی با بیش‌ترین میزان جرم و بزهکاری شناخته شده‌اند (عیلیخانی، ۱۳۹۳: ۱۷). با توجه به اهمیت پرداختن به معضلات اجتماعی و آسیب‌های اجتماعی موجود در شهرها و آرایه‌ی راهکارهای کاربردی در راستای کاهش معضلات اجتماعی شهری، لازم است که عوامل آسیب‌زای اجتماعی مورد واکاوی و تدقیق هرچه بیشتر واقع شود و این نیازمند تمرکز هرچه بیشتر بر فضاهای شهری و تأثیر این فضاها بر میزان و نوع جرایم در شهرها می‌باشد؛ لذا در تحقیق حاضر، پژوهشگر به دنبال بررسی رابطه‌ی بین فضای شهری و جرم در منطقه‌ی ۱۱ مشهد بوده و در اهداف خود، پارامترهای وابسته به فضای شهری، نظیر: طراحی محیطی، فقر محیطی، تراکم جمعیت و مهاجرت، کنترل اجتماعی، انگیزه‌های و ناکامی‌های اجتماعی، تنوع قومی و نابرابری‌های اقتصادی را مورد واکاوی قرار داده است و تأثیر چنین متغیرهایی بر افزایش میزان جرم در این منطقه را

مورد بررسی قرار داده است و در نهایت به دنبال تبیین پاسخ این مسأله است که چه رابطه‌ای میان فضای شهری و جرم در منطقه‌ی ۱۱ شهر مشهد وجود دارد.

رشد انحرافات و جرایم شهری و عدم توانایی در برخورد اصولی و برنامه ریزی شده با آن، موجبات تسریع پذیری این پدیده را در طبقات مختلف اجتماعی و گروه‌های سنی مختلف را فراهم خواهد نمود. شناخت چنین عواملی می‌تواند مسیر حرکت جامعه را به سوی ترقی و تعامل هموار سازد، به طوری که علاوه بر درک عمل آنها و جلوگیری از تداوم آن عمل با ارائه راه حل‌هایی به سلامت جامعه کمک نماید. این تحقیق درباره‌ی بررسی جرائم شهری با تأکید بر آسیب‌شناسی اجتماعی در حوزه‌ی مدیریت شهری، منطقه‌ی یازده شهر مشهد انجام شده است.

افروغ (۱۳۷۶) به بررسی نظری عوامل موثر بر جدایی‌گزینی فضایی و تمرکز فقر و آثار آن بر شکل‌گیری خرده فرهنگ جرم‌زا می‌پردازد. وی منشاء اصلی جدایی فضایی را در سه عرصه مختلف در نظر می‌گیرد. الف) نظم یا ساختار اقتصادی؛ ب) دولت و نظم یا ساختار سیاسی؛ ج) عرصه زیستی- اجتماعی. وی ادعا می‌کند که این ساختارها شهر را به سوی جدایی کامل اقشار و گروه‌های مختلف اجتماعی سوق می‌دهد، به شکلی که محله‌های مسکونی به زمینه‌هایی برای تعاملات و تماس‌های درون طبقاتی تبدیل خواهد شد. او نتیجه می‌گیرد که این افزایش تماس‌های درون طبقاتی و کاهش تماس‌های میان طبقاتی منجر به کاهش نقش طبقات متوسط به مثابه گروه‌های مرجع در محله‌های فقیرنشین و در نتیجه تمرکز فقر و شکل‌گیری خرده فرهنگ جرم‌زا در این محله‌ها خواهد شد.

پودراتچی (۱۳۷۲) در بررسی‌های خود با عنوان "فضاهای بدون دفاع" به شناسایی و دسته‌بندی انواع فضاهای بدون دفاع می‌پردازد. وی فضاهای بدون دفاع را با توجه به ساختار و فرم فیزیکی، در ۱۰ تیپ شناسایی و قرار می‌دهد: ۱- عدم ارتباط بین فرم و عملکرد فضا ۲- نداشتن متولی و یا عدم حضور مالک ۳- عدم رویت بصری ۴- کُنج‌ها ۵- زیرگذرها و زیرپله‌ها ۶- ساختمان‌های نیمه تمام و رها شده یا متروکه ۷- طرح‌های در دست اجرا ۸- عدم وجود روشنایی ۹- سطوح فرو رفته و برآمده بصورت افقی یا عمودی ۱۰- فضاهای بدون کارکرد یا بدون کارکرد متناسب (از نظر زمان). وی فضاهای بدون دفاع را بر اساس میزان خطر و آسیب بروی یک طیف قرار می‌دهد که در یک طرف طیف "پرزورترین" و در سر دیگر طیف "کم‌ضررترین" فضاهای بدون دفاع قرار دارند و بین دو طیف بر اساس ملاک‌های متنوع عملکردی و کالبدی، انواع

۱۵۴.....پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

فضاهای بدون دفاع طبقه بندی شده‌اند (پودراتچی، به نقل از قهرمانی، ۱۳۸۸:۴۶). در سر طیف پرضررترین رفتارها او از فروش و مصرف مواد مخدر نام برده است و در سر طیف کم خطرترین رفتارها، به حاشیه نشینی و دستفروشی اشاره شده است.

خاموشی (۱۳۸۷) به نقش طراحی شهری در ایجاد فضاهای عمومی و امنیت شهری پرداخت و این ارتباط را به اثبات رساند و جانکی (۱۳۸۸) نیز به بررسی نقش طراحی فضاهای شهری در پیشگیری از وقوع جرم پرداخت. کلانتری و آیت (۱۳۸۶) نیز در همین رابطه تأثیر تاریکی، روشنائی، خلوتی، شلوغی و چنین ویژگی‌های محیطی را بر نوع و میزان جرایم، مورد بررسی قرار دادند و به وجود چنین رابطه‌ای اذعان داشتند.

در برخی پژوهش‌ها، ایمن سازی فضاهای شهری به عنوان عامل مهم در پیشگیری از بزهکاری در شهرها مطرح شده است، پور جعفری (۱۳۸۷) به این مقوله می‌پردازد و کلانتری (۱۳۹۰) نیز ایمن سازی فضای کالبد شهری را در کاهش بزهکاری در جوامع مؤثر دانسته و آن را عامل مهمی در پیشگیری از افزایش نرخ جرایم در جوامع شهری می‌داند. پور احمد و همکاران (۱۳۸۲) نیز در بررسی‌های به پراکندگی جغرافیایی جرایم و شناسایی مکان‌های جرم در سزح شهر تهران پرداختند و اثبات نمودند که میان عواملی چون تاریکی و خلوتی و میزان و نوع جرایم در مناطق مختلف جغرافیایی رابطه وجود دارد. کلانتری و همکاران (۱۳۸۸) نیز در پژوهش خود به این توزع جغرافیایی جرم توجه داشتند. مدیری (۱۳۸۵) نیز در تحقیق خود بین افزایش جرم و خشونت در فضاهای عمومی شهری و کاهش احساس امنیت رابطه وجود دارد و البته وی تأثیر خشونت را بسیار قوی توصیف نموده است.

لاکوود (۲۰۰۰) نیز در بررسی خود در مکان یابی جرایم در ساوانا، به این نتیجه رسید که جرایم با محرومیت‌های اجتماعی و کاربری زمین در آن مناطق رابطه‌ی مستقیم دارد. در همین راستا بروک (۲۰۰۲) در نتیجه‌ی پژوهش‌های خود بر جرایم در فضاهای شهری، بیان نمود که در قرن ۲۰ بایستی طراحان شهری سکونتگاه‌ها را به مناطقی سوق دهند که احتمال جرم خیزی کمتری دارد. الکسی (۲۰۰۵) نیز پیشگیری از جرایم از طریق پیشگیری وضعی و طراحی محیطی را در پژوهش‌های خود مورد اثبات قرار داده است. از آنجا که تا به حال تحقیقی پیرامون جرایم شهری

---

¹ -Lockwood

منطقه ۱۱ مشهد انجام نشده، این تحقیق درصدد بررسی و شناخت فضای کالبدی و جرم در این منطقه می‌باشد. مفاهیم مورد استفاده در تحقیق به شرح زیر تعریف شده‌اند:

بزه^۱ عبارت از اقدام به عملی است که برخلاف موازین، مقررات، قوانین و معیارهای ارزشی و فرهنگی جامعه باشد و لذا اقدام به عملی که برخلاف موازین، مقررات و معیارهای ارزشی فرهنگ هر جامعه باشد، در آن جامعه بزه کاری یا جرم تلقی می‌شود و کسانی که مرتکب چنین عمل خلافی شوند، مجرم یا بزه کار نامیده می‌شوند (محمدی اصل: ۱۳۸۵، ۴۱) و بزه‌کار به کسی گفته می‌شود که متهم به ارتکاب رفتار ضداجتماعی و یا قانون‌شکنی است، ولی به علت آن که به سن قانونی (معمولاً هیجده سالگی) نرسیده است، مانند یک مجرم بزرگسال مجازات نمی‌شود (معظمی، ۱۳۸۸: ۵۵).

انحراف اجتماعی، شیوه رفتاری بوده که برخلاف وفاق جامعه است و آنرا عدم هم‌نوایی با یک هنجار یا مجموعه‌ای از هنجارهایی که مورد قبول اکثریت اعضای یک جامعه واقع شده است تعریف نموده‌اند (احمدی، ۱۳۸۴: ۴۱). جرم^۲ رفتار مجرمانه در هر جامعه‌ای توسط وائین حقوقی و هنجارهای اجتماعی آن جامعه مشخص می‌شود (کلانتری، ۱۳۸۷: ۳). از دیدگاه حقوقی، نقص قانون هر کشوری در اثر عمل خارجی در صورتی که انجام وظیفه یا اعمال حقی آن را تجویز نکند و مستوجب مجازات هم باشد، جرم نامیده می‌شود (دانش تاج: ۴۳، ۱۳۶۴). تعاریف و برداشت‌های مختلفی از شهر وجود دارد که دارای تشابهات و تفاوت‌هایی است. طبق ماده ۴ قانون اساسی، تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری ایران مصوب ۱۳۶۲/۴/۱۵ «شهر محل یا مکانی است با حدود قانونی که در محدوده جغرافیایی مشخص واقع شده و از نظر بافت ساختمانی، اشتغال و سایر عوامل دارای سیمای با ویژگی‌های خاص خود است به طوری که اکثریت ساکنان دائمی آن در مشاغل کسب کسب، تجارت، صنعت، خدمات و فعالیت‌های اداری اشتغال داشته و در زمینه خدمات شهری از خود کفایی نسبی برخوردار دارند» (حسینی، ۱۳۹۰: ۴۹-۵۰).

براساس تعاریف نیروی انتظامی جرائم شهری^۳، جرائمی هستند که در سطح شهرها امکان وقوع دارند و در روستاها اتفاق نمی‌افتند. اما براساس بررسی‌های انجام شده در مرکز مطالعات برنامه

^۱ - Delinquency

^۲ - Crime

^۳ - Urban crime

ریزی سازمان شهرداری‌های کشور جرائم شهری تعریف خاص خود را دارند و معمولاً شامل جرائمی می‌شوند که در فضاهای عمومی شهر یا مکان‌هایی که احتمال سرایت جرم از فضاهای عمومی به فضاهای خصوصی وجود دارد، صورت می‌پذیرند (طاهر خانی، ۱۳۸۱: ۷). فضای شهری^۱ چیزی نیست جز فضای زندگی روزمره شهروندان که هر روز به صورت آگاهانه یا ناآگاهانه در طول راه، از منزل تا محل کار ادراک می‌شود. فضای شهری به عنوان یکی از زیر مجموعه‌های فضا، از مقوله فضا مستثنی نیست؛ بدین معنی که ابعاد اجتماعی و فیزیکی شهر رابطه‌ای پویا با یکدیگر دارند. در واقع فضای شهری مشتمل بر دو فضای اجتماعی و فیزیکی می‌شود. به تعبیر گافمن^۲ محیط، مصنوع یک سخت افزار است که در درون آن، نظام اجتماعی به مثابه یک نرم افزار عمل می‌کند (مدنی‌پور، ۱۳۷۹: ۴۸)؛ بنابراین فضای شهری به مفهوم صحنه‌ای است که فعالیت‌های عمومی زندگی شهری در آن به وقوع می‌پیوندد (بحرینی، ۱۳۸۲: ۳۱۳). در این تعاریف نیز بیشتر بر روی ابعاد کمی و کالبدی فضا تمرکز شده است و جایگاه انسان به عنوان مهم‌ترین عامل استفاده‌کننده از فضا و ابعاد کیفی و معنوی فضا مورد غفلت واقع شده است. برخی نظرات، فضای شهری را فرآیندی اجتماعی- مکانی می‌دانند که تمام ساختمان‌ها، اشیاء، فضاهای محیطی و شهری و نیز افراد، رویدادها و روابط میان آن‌ها را در برمی‌گیرد (تقی‌زاده، ۱۳۸۶: ۱۷۶). اولین مطالعات جغرافیای بزهکاری در شهرها به شیوه علمی از نیمه اول قرن نوزدهم و با بهره‌گیری از اندیشه‌های اکولوژی اجتماعی (کارهای اولیه کتله و گری) شروع و توسط محققین و دانشمندان مکتب اکولوژی اجتماعی^۳ شیکاگو^۴ در اوایل قرن بیستم (شاو و مک کی) ادامه یافت. اما از چند دهه قبل خصوصاً از سال ۱۹۹۰ به بعد و با رشد شتابان شهرها و افزایش بی‌رویه جرم و جنایت در آنها توجه و علاقه زیادی نسبت به بررسی‌های مکانی جرائم شهری شکل گرفت و همین امر موجب شد تا ابزارهای تحلیل فضایی توسعه یافته و نظریات و رویکردهای مکانی جدیدی در این زمینه مطرح گردد (صدیق سروسستانی، ۱۳۸۷: ۵۱). رابرت پارک^۵، بنیانگذار مکتب

^۱ -Urban Spaces

^۲ -Erving Goffman

^۳ -Social Ecology

^۴ -Chicago School

^۵ -Robert Ezra Park

بوم‌شناسی انسانی، شهر را به مثابه آزمایشگاهی برای تحقیق و تفحص رفتار انسانی پیشنهاد میکند (افروغ، ۱۳۷۷: ۹۵).

فرض اصلی نظریه‌های کنترل اجتماعی^۱ این است که همچنان که فروید^۲ گفته است افراد به طور طبیعی تمایل به کج‌رفتاری دارند و اگر تحت کنترل قرار نگیرند چنین می‌کنند و کج‌رفتاری اشخاص، بیش از آنکه ناشی از نیروهای محرک به سوی نابهنجاری باشد محصول عدم ممانعت است. این فرض، درست نقطه مقابل فرض نظریه‌های فشار و یادگیری است که کج‌رفتاری را ناشی از شرایط اجتماعی خاص (شکاف اهداف و ابزار مقبول اجتماعی و تجربه یادگیری از دیگران) می‌دانند. نظریه‌های یادگیری و فشار مستقیمی می‌پرسند که علت کج‌رفتاری چیست؛ اما نظریه کنترل مستقیمی می‌پرسد که همنوایی چیست؛ زیرا آنچه موجب کج‌رفتاری است، فقدان همان چیزی است که باعث همنوایی^۳ می‌شود. پاسخی که به این سوال مهم داده شده این است که آنچه موجب همنوایی می‌شود، اعمال کنترل اجتماعی بر افراد است که جلوی کج‌رفتاری را می‌گیرد. بنابراین فقدان یا ضعف کنترل اجتماعی علت اصلی کج‌رفتاری است (صدیق سروستانی، ۱۳۸۷: ۵۱-۵۲).

از دیدگاه دوئب (۱۹۸۸) کنترل اجتماعی سازوکارهایی است که جامعه برای ترغیب اعضایش به سازگاری و ناسازگاری به کار می‌گیرد. در دیدگاه کنترل اجتماعی بیان شده است که با از بین رفتن وابستگی اجتماعی، سست شدن ارزش‌ها، کمرنگ شدن اعتمادها و نهایتاً اضمحلال اخلاق و اعتماد به سودمندی هنجارهای اجتماعی، سطح کنترل شخصی و اجتماعی به شدت پایین می‌آید و با توجه به نگرش شکل گرفته در این محیط بستر جرم، کجروی و انحراف مهیا می‌شود.

ادوین ساترلند^۴ از اعضای مکتب شیکاگو T انحرافات را به آنچه تفاوت ارتباطات نامیده است، مربوط می‌داند. مفهوم تفاوت ارتباطات بسیار ساده است، در جامعه‌ای که دارای خرده فرهنگ‌های گوناگون متعددی است برخی محیط‌های اجتماعی معمولاً مشوق فعالیت‌های غیرقانونی هستند، در صورتی که محیط‌های دیگر چنین نیستند، افراد از طریق ارتباط با دیگران که

^۱ -social control theories

^۲ -Sigmund Freud

^۳ -Conformism

^۴ -Edwin Sutherland

حامل هنجارهای تبهکارانه هستند بزهکار یا تبهکار می‌شوند. به نظر ساترلند اکثر رفتار بزهکارانه درون گروه‌های نخستین بویژه گروه همسالان فرا گرفته می‌شود (گیدنز:۱۳۷۴:۱۴۰). مطابق این نظریه، افزایش جرم و جنایت رابطه مستقیمی با افزایش تراکم جمعیت دارد. آنگلز (۱۹۶۸) در بررسی جرائم خیابانی کالیفرنیا ارتباط بین جرم و تراکم جمعیت را اثبات نمود. وی همچنین معتقد به وجود افزایش جرم و تراکم فعالیت‌ها در خیابان‌های شهر شد (کلاتری، ۱۳۸۰:۸۰). پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی CPTED^۱ محصول دهه ۶۰ به بعد میلادی در آمریکا است. میزان جرم در آمریکا در اواخر دهه ۱۹۶۰ و اوایل دهه ۱۹۷۰ به طرز بی‌سابقه‌ای افزایش یافت به نحوی که دولت‌مردان و سیاستمداران در جستجوی راه‌های عملی و فوری برای حل مشکلات ناشی از جرم در جامعه برآمدند. راه‌حل‌های مختلفی توسط محققان و اندیشمندان ارائه و پیشنهاد گردید و از میان آن‌ها راه‌حل‌های ارائه شده توسط طراحان شهری و معماران مورد توجه بیشتری قرار گرفت. این راه‌حل در عین سادگی ملاک‌های لازم را نیز دارا بود. راه‌حل ارائه شده تغییر در کالبد شهر بود. در واقع روشی بود که مردم از فضاهای شهری استفاده نمایند. همزمان با به کارگیری این فرضیه در مجتمع‌های مسکونی و محیط‌های شهری، سایر علوم وابسته به جامعه، جرم‌شناسان و جامعه‌شناسان با تحقیقات بیشتری در تغییرات حاصله از این تفکر آن‌را به عنوان یک "استراتژی جلوگیری از جرائم شهری" پیرفته و مورد تأیید قرار دادند (فورچی بیگی: ۱۳۸۶، ۲۱) شاید قبل از این دهه، هیچ‌گاه بر تأثیر محیط یا فضا بر جرم پرداخته نمی‌شده است. بعد از این دهه بود که در اثر فعالیت‌های افرادی چون جین جاکوبز^۲ با کتاب "حیات و مرگ شهرهای بزرگ آمریکا" و الیزابت وود^۳ با کتاب "جنبه‌های اجتماعی خانه‌سازی در توسعه شهری" و کتاب اسکار نیومن^۴ "فضای قابل دفاع" و کتاب جفری با نام "پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی" این تئوری و روابط میان محیط، محله و جرم بیشتر آشکار شد (جفری: ۱۹۷۱، ۲۰). البته باید اذعان داشت که این نظریات در چارچوب‌های نظری و روش‌های اجرایی تفاوت‌هایی نیز با یکدیگر داشته‌اند اما همگی چند اصل مشترک را قبول دارند:

^۱ - Crime prevention through environmental design

^۲ - Jane Jacobs

^۳ - Elisabeth Jean Wood

^۴ - Oscar Newman

۱- محیط کالبدی قادر است رفتار شهروندان را در خصوص مشاهده و پیشگیری جرم و همچنین بازداشت مجرمین تغییر دهد.

۲- کالبد فضاها و مجتمع‌های مسکونی قادر است برای انجام دادن جرم مانع ایجاد و همچنین ارتکاب جرم را با دشواری رو به رو نموده به نحوی که مجرم از ارتکاب جرم منصرف گردد.

۳- محیط کالبدی قادر خواهد بود با از بین بردن گوشه‌های پنهان و مکان‌های مخفی شدن یا راه‌های مناسب فرار، مانع رفتارهای مجرمانه و فرار مجرمان گردیده و از ارتکاب جرم جلوگیری نماید.

۴- محیط کالبدی قادر است از طریق افزایش کنترل، مراقبت و نظارت فضای شهری و مداخله شهروندان و پیوستگی میان آنان بواسطه‌ی حضور در اماکن و فضاهای شهری باعث پیشگیری و کاهش ارتکاب جرائم گردد.

از اواسط دهه ۸۰ میلادی با شکل‌گیری تئوری "جرم شناسی محیطی"^۱ و تئوری‌های دیگر چون "پنجره‌های شکسته"^۲ و تقویت اصول و مبانی نظری پیشگیری وضعی، مبانی نظری "پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی"^۳ نیز تقویت بیشتری یافت. البته ریشه جرم‌شناسی محیطی را می‌توان در اواسط قرن نوزدهم نیز مسشاهده کرد و اصولاً مطالعه در مورد "نقاط جرم خیز" و مکان‌های خطرناک از قرن نوزدهم آغاز شده بود. در واقع از همین زمان بود که به مکان به عنوان یکی از عناصر چهارگانه جرم (مجرم، بزه‌دیده، مکان و جرم) تأکید شد. شاید بتوان اولین مطالعه سیستماتیک در این مورد را مطالعه "شاو و مک‌کی"^۴ در سال ۱۹۴۲ دانست که مدل آن‌ها بعدها همواره مورد توجه سایر محققان بوده است (کلانتری: ۱۳۸۵، ۴۵). در سال ۱۹۶۹ جفری^۵ اولین کسی بود که نظریه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی را مطرح کرد. به نظر او، جامعه‌شناسان به میزان قابل توجهی در عوامل اجتماعی مؤثر بر جرم از قبیل محرومیت، تأثیرات فرهنگی، خانواده و غیره اغراق کرده‌اند و به عوامل بیولوژیکی و محیطی توجهی نکرده‌اند. او بر فرصت‌هایی که محیط در اختیار مجرمین قرار می‌دهد تأکید داشت و جرمیم گوناگون را ناشی از

^۱ -Environmental criminology

^۲ - Broken Window

^۳ -Crime prevention through environmental design

^۴ -Cliford shaw & Henery Mc Kay

^۵ -Jeffrey

۱۶۰.....پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

این فرصت‌های محیطی می‌دانست (موسوی، ۱۳۹۱: ۳۰). پارک و برگس^۱ در تبیین شیوع انحرافات و آسیب‌های اجتماعی شهر شیکاگو بر پدیده شهرنشینی متمرکز شده و بر زبان، قومیت، مهاجرت، حوزه‌های سکونتگاهی و تراکم جمعیت تاکید ورزیدند. پارک بر این باور بود که نواحی شهری از انگیزه‌ها و غرایز ساکنان ممانعت می‌کند و انحرافات اجتماعی را سبب می‌شود. سازمان فیزیکی شهر تأثیری عمیق بر الگوهای فرهنگی-اجتماعی زندگی شهری دارد (احمدی، ۱۳۸۴: ۵۶).

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از لحاظ ماهیت و روش از نوع تحقیقات همبستگی بوده و در زمره‌ی تحقیقات کمی به شمار می‌رود. بدین گونه، این تحقیق به نوعی در ذیل تحقیقات توصیفی و به صورت پیمایشی انجام می‌شود و روش جمع‌آوری اطلاعات در آن از روش‌های میدانی و ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه‌ی طرح شده بر مبنای چارچوب نظری می‌باشد. در این تحقیق جامعه آماری منطقه ۱۱ شهر مشهد می‌باشد که دارای حدود ۲۲۲۰۰۰ نفر جمعیت می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق شامل کلیه ساکنان منطقه ۱۱ مشهد که مشتمل بر ۲۲۲۰۰۰ می‌باشد. براساس اطلاعات بالا حجم نمونه در این کار براساس فرمول کوکران محاسبه شده است و با توجه به فرمول کوکران، حجم نمونه در این پژوهش ۳۸۳ نفر می‌باشد. در تحقیق حاضر برای محاسبه اعتبار^۲ از روش اعتبار صوری استفاده شده است. به این ترتیب که به وسیله یک پیش‌آزمون نظر کارشناسان و صاحب‌نظران در این حوزه پرسیده شده است و بدین منظور پرسشنامه به چند متخصص در حوزه‌های جامعه‌شناسی، آسیب‌شناسی اجتماعی، جرم‌شناسی و طراحی شهری داده شده است که به اصلاح محتوایی و تناسب متغیرها با سؤالات پرداختند. علاوه بر این سنجش پایایی طیف لیکرت نیز بر اساس ضوابط درونی است. یعنی برای حذف مؤلفه‌ها در ارتباط گذاشته می‌شود و از روی میزان همبستگی با سایر مؤلفه‌ها، پایایی^۳ آن‌ها تشخیص داده می‌شود. مهم‌ترین شاخص سازگاری درونی «آزمون ضریب آلفای کرونباخ^۴» است. مقدار آلفای کرونباخ بین صفر و یک نوسان دارد (۰ < α < ۱). چنانچه $\alpha=1$ باشد نشانه دقت کامل و تکرارپذیری ابزار اندازه‌گیری، و بالعکس چنانچه $\alpha=0$ باشد بیانگر عدم دقت کامل ابزار اندازه‌گیری است.

^۱ - Robert Park & Ernest Watson Burgess

^۲ - Validity

^۳ - Reliability

^۴ - Cronbach's alpha

این آزمون برای محاسبه همبستگی درونی ابزار اندازه‌گیری از جمله پرسش‌نامه‌ها به کار می‌رود و لذا در تحقیق حاضر از روش زیر استفاده شده است. بنابراین پس از تهیه پرسشنامه یک مرحله پیش آزمون مقدماتی با نمونه ۱۵ نفری انجام شد. در این تحقیق آلفای کل پرسشنامه برابر ۰.۷۱۵ است که، قابل قبول بوده و این موضوع نشان‌دهنده همبستگی درونی بین متغیرها برای سنجش مفاهیم مورد نظر است و بدین ترتیب می‌توان گفت که تحقیق ما از قابلیت اعتبار و یا پایایی لازم برخوردار است. در این پژوهش، با توجه به سطوح مختلف اندازه‌گیری متغیرها، روش‌ها و تکنیک مورد استفاده برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در تنظیم اطلاعات و داده‌ها و عرضه آن‌ها در فرم اطلاعات آماری از متداول‌ترین ابزار و تکنیک‌های موجود در مجموعه آماری علوم اجتماعی (SPSS) استفاده شده است. متغیر وابسته در این تحقیق، جرایم شهری و متغیرهای مستقل شامل: طراحی شهری، تراکم جمعیت، تنوع قومیتی، کنترل اجتماعی، سرخوردگی، فقر محیطی، نابرابری اقتصادی، انگیزه‌های فردی، سن، جنس و تحصیلات می‌باشد.

یافته‌های پژوهش

نتایج آزمون فرضیه‌ها نشان داده است که بین طراحی شهری طراحی‌های شهری و جرم همبستگی وجود دارد و فرضیه تحقیق تأیید شده است. شدت همبستگی بین طراحی‌های شهری و جرم برابر با ۰/۲۱۵ نشان داده است که همبستگی بین این دو متغیر تقریباً متوسط است. با توجه به مثبت بودن مقدار آزمون نتیجه می‌شود که با افزایش طراحی شهری میزان جرم در جامعه مورد مطالعه افزایش می‌یابد.

ضریب همبستگی پرسون		
جرم	طراحی شهری	ضریب همبستگی
۰/۲۱۵	۱	ضریب همبستگی
۰/۰۰۱	-	سطح معناداری
۳۸۳	۳۸۳	تعداد
طراحی شهری		
جرم	طراحی شهری	ضریب همبستگی
۰/۲۱۵	۱	ضریب همبستگی
۰/۰۰۱	-	سطح معناداری
۳۸۳	۳۸۳	تعداد

با توجه به مقدار آزمون ۰/۱۷۲ و سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ نشان داده شده است که بین تراکم جمعیت و جرم همبستگی وجود دارد و فرضیه تحقیق تأیید شده است. شدت همبستگی بین تراکم جمعیت و جرم برابر با ۰/۱۷۲ نشان می‌دهد که همبستگی ضعیفی است. با توجه به مثبت بودن این ضریب نتیجه شده است که با افزایش تراکم جمعیت میزان جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد افزایش می‌یابد.

جرم		
تراکم جمعیت	جرم	ضریب همبستگی
۱	۱۷۲/۰	ضریب همبستگی
-	۰/۰۰۱	سطح معناداری
۳۸۳	۳۸۳	تعداد
تراکم جمعیت		
جرم	تراکم جمعیت	ضریب همبستگی
۱	۱۷۲/۰	ضریب همبستگی
-	۰/۰۰۱	سطح معناداری
۳۸۳	۳۸۳	تعداد

۱۶۲.....پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

در رابطه با تنوع قومی نیز، نتایج نشان داده است که بین تنوع قومی و جرم همبستگی وجود دارد و فرضیه تحقیق تأیید شده است. شدت همبستگی بین تنوع قومی و جرم برابر با $0/۱۳۰$ نشان داده است که همبستگی ضعیفی بین دو متغیر وجود دارد. با توجه به مثبت بودن مقدار آزمون می‌توان بیان نمود که، با افزایش تنوع قومی میزان جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد افزایش می‌یابد. از آنجا که متغیر تنوع قومی با گویه‌های قومیت (آذری، عرب، کرد، ترکمن، شمالی) و مهاجرین (افغانی، عراقی) سنجیده شده است، می‌توان این‌گونه استنباط نمود که با افزایش قومیت‌های مختلف و مهاجرین در منطقه ۱۱ شهر مشهد، جرم افزایش می‌یابد.

جرم	تنوع قومی
ضریب همبستگی	۱
سطح معناداری	-
تعداد	۳۸۳
ضریب همبستگی	۱
سطح معناداری	-
تعداد	۳۸۳

شدت همبستگی بین فقر محیطی و میزان جرم برابر با $0/۱۷۴$ نشان داده است که همبستگی ضعیف است. با توجه به مثبت بودن این ضریب نتیجه شده است که با افزایش فقر محیطی، میزان جرم در جامعه مورد مطالعه افزایش می‌یابد. در حالی که بین نابرابری‌های اقتصادی و میزان جرم همبستگی وجود ندارد و فرضیه تحقیق تأیید نشده است.

جرم	فقر محیطی
ضریب همبستگی	۱
سطح معناداری	-
تعداد	۳۸۳
ضریب همبستگی	۱
سطح معناداری	-
تعداد	۳۸۳

نتایج حاکی از آن است که بین ارزش‌های فردی و جرم رابطه معناداری وجود دارد و فرضیه تحقیق تأیید شده است. شدت همبستگی بین ارزش‌های فردی و جرم برابر با $0/۲۴۴$ نشان داده است که همبستگی بین این دو متغیر تقریباً متوسط است. با توجه به منفی بودن مقدار آزمون نتیجه می‌شود که با افزایش ارزش‌های فردی در بین ساکنین منطقه ۱۱ شهر مشهد، جرم کاهش می‌یابد.

انگیزه‌های فردی	جرم	ضریب همبستگی	سطح معناداری	تعداد
	۱	۰,۰۳۷ -	-	۳۸۳
	۳۸۳	۳۸۳	-	۳۸۳
ارزش‌های فردی	جرم	ضریب همبستگی	سطح معناداری	تعداد
	۱	۰,۰۳۷ -	-	۳۸۳
	۳۸۳	۳۸۳	-	۳۸۳

شدت همبستگی بین کنترل اجتماعی و جرم برابر ۰/۴۰۶ نشان داده است که همبستگی بین این دو متغیر متوسط است.. با توجه به منفی بودن مقدار آزمون می‌توان بیان نمود که با افزایش کنترل اجتماعی، جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد کاهش می‌یابد.

کنترل اجتماعی	جرم	ضریب همبستگی	سطح معناداری	تعداد
	۱	۰,۴۰۶	-	۳۸۳
	۳۸۳	۳۸۳	-	۳۸۳
کنترل اجتماعی	جرم	ضریب همبستگی	سطح معناداری	تعداد
	۱	۰,۴۰۶ -	-	۳۸۳
	۳۸۳	۳۸۳	-	۳۸۳

بین سرخوردگی و ناکامی منزلتی و جرم رابطه معناداری وجود دارد و فرضیه تحقیق تأیید شده است. شدت همبستگی بین سرخوردگی و ناکامی منزلتی و جرم برابر ۰/۱۵۶ نشان داده است که همبستگی بین این دو متغیر ضعیف است.. با توجه به منفی بودن مقدار آزمون می‌توان بیان نمود که با افزایش سرخوردگی و ناکامی منزلتی، جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد افزایش می‌یابد.

سرخوردگی و ناکامی منزلتی	جرم	ضریب همبستگی	سطح معناداری	تعداد
	۱	۱۵۶,۰۰	-	۳۸۳
	۳۸۳	۳۸۳	-	۳۸۳
سرخوردگی و ناکامی منزلتی	جرم	ضریب همبستگی	سطح معناداری	تعداد
	۱	۱۵۶,۰۰	-	۳۸۳
	۳۸۳	۳۸۳	-	۳۸۳

بررسی میانگین‌ها نشان داده شده است که میانگین میزان جرم مشاهده شده در منطقه در بین مقاطع تحصیلی افراد مورد مطالعه با یکدیگر تا حدی متفاوت است. به طوری که افرادی که دارای تحصیلات لیسانس هستند از جرم بیشتری نسبت به سایر افراد در منطقه ۱۱ شهر مشهد خبر داده‌اند. در حالی که میزان جرم در منطقه به تفکیک تحصیلات دارای تفاوت معناداری نیست. به عبارتی دیگر میزان جرم مشاهده شده در منطقه بین افراد به تفکیک تحصیلات یکسان است و فرضیه تحقیق رد شده است.

میزان جرم مشاهده شده در منطقه ۱۱ شهر مشهد در بین دو گروه زن و مرد دارای تفاوت معناداری است. به عبارت دیگر میزان جرم مشاهده شده در منطقه ۱۱ شهر تهران توسط زنان بیشتر از مردان است و بررسی میانگین‌ها نشان داده شده است که میزان جرم مشاهده شده در منطقه ۱۱ شهر مشهد توسط مردان با میانگین ۲۹/۲۵ با تفاوت ۲/۳۶ کمتر از میزان جرم مشاهده شده در منطقه ۱۱ شهر مشهد توسط زنان با میانگین (۳۱/۶۱) است. میانگین میزان جرم مشاهده شده در منطقه در بین گروه سنی افراد مورد مطالعه با یکدیگر متفاوت است. به طوری که افرادی که در گروه سنی ۳۱-۳۵ سال قرار گرفته‌اند از میزان جرم مشاهده شده بیشتری نسبت به سایر افراد در منطقه ۱۱ شهر مشهد خبر داده‌اند. به عبارتی دیگر میزان جرم مشاهده شده در منطقه بین افراد به تفکیک گروه سنی یکسان نیست و فرضیه تحقیق تأیید شده است.

بر اساس نتایج رگرسیونی می‌توان بیان نمود که مقدار ضریب همبستگی (R) بین متغیرها ۰/۴۷۸ است که نشان می‌دهد بین مجموعه متغیرهای مستقل و متغیر وابسته (جرم) همبستگی متوسط وجود دارد؛ اما مقدار تعیین تعدیل شده برابر ۰/۲۱۴ نشان داده است که ۲۱/۴ درصد از کل تغییرات میزان جرم در بین ساکنین منطقه ۱۱ شهر مشهد وابسته به ۷ متغیر وارد شده در معادله است. به عبارت دیگر مجموعه متغیرهای مستقل ۰/۴۲۱ درصد از واریانس متغیر جرم را پیش‌بینی کرده است.

متغیر	B	Beta	T	Sig
ثابت	۵۱.۳۱		۷۷.۸	۰.۰۱۰
طراحی شهری	-۰.۱۰	-۰.۱۱۰	-۱۸.۰	۸۵.۰
تراکم جمعیت	۵۳.۰	۰.۷۷۰	۳۷.۱	۱۷.۰
تنوع قومی	-۲۳.۰	-۰.۴۲۰	-۸۱.۰	۴۱.۰
فقر محیطی	-۰.۹۰	-۰.۴۸۰	-۹۷.۰	۳۲.۰
ارزش‌های فردی	-۱۰.۰	-۰.۵۸۰	۸۲.۰	۴۰.۰
کنترل اجتماعی	-۷۵.۰	-۳۸۲.۰	-۹۹.۵	۰.۰۱۰
سرخوردگی و ناکامی منزلی	۶۶.۰	۲۰۸.۰	۵۸.۳	۰.۰۱۰
R=0.478 R Square=0.229 Adjusted R Square=0.214				
F=15.87 Sig=0.001				

مقایسه‌ی متغیرها نشان داده است که تأثیر دو متغیر کنترل اجتماعی و ناکامی و سرخوردگی منزلی بر جرم معنادار است. اما متغیرهای طراحی شهری، فقر محیطی، تراکم جمعیت، تنوع قومی، ارزش‌های بر متغیر جرم تأثیر نداشته‌اند؛ همچنین، با توجه به منفی بودن و مثبت بودن مقدار آزمون t می‌توان بیان نمود که با افزایش کنترل اجتماعی جرم کاهش می‌یابد و با افزایش سرخوردگی و ناکامی منزلی، میزان جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد افزایش خواهد یافت. نیز مشخص شده است

که متغیر کنترل اجتماعی با ضریب ۰/۳۸۲ و سرخوردگی و ناکامی منزلتی با ۰/۲۰۸ به ترتیب بالاترین تأثیر رگرسیونی را بر متغیر وابسته تحقیق (جرم) داشته‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

افزایش جرم و تنوع آن در جوامع شهری نه تنها با اصول نظم اجتماعی تعارض دارد، بلکه به همراه خود، هدر رفتن منابع اقتصادی، سرخوردگی شهروندان و وخامت کلی در کیفیت زندگی را به ارمغان می‌آورد و با کاهش امنیت اجتماعی، پایه‌های زندگی اجتماعی را تهدید می‌کند. در پیشگیری از وقوع بسیاری از جرائم، فضاهای شهری و کیفیت محیط می‌تواند عامل تعیین‌کننده باشد، که در این تحقیق با هدف تبیین رابطه بین فضاهای شهری و جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد مشخص شده است که طراحی محیطی، فقر محیطی، تنوع قومی و تراکم جمعیت با میزان جرم در این منطقه رابطه دارند که این نتیجه همسو با تحقیقات پورجعفر (۱۳۸۷)، کلانتری (۱۳۹۰)، جانکی (۱۳۸۸) است. از آنجا که طراحی شهری از مجموع گویه‌های حاشیه‌ای بودن منطقه، نزدیکی به شهرهای حومه، تراکم آپارتمان‌ها، تراکم درخت‌ها و جنگل‌ها، کوچک بودن منازل، مدرن و سنتی بودن منطقه، شلوغ و آرام بودن منطقه محل سکونت به دست آمده است، می‌توان اظهار داشت با افزایش طراحی‌های شهری بدون در نظر گرفتن زمینه‌ها و جوانب آن موجبات افزایش جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد بدنبال خواهد داشت.

نظریه‌ی بوم‌شناسی در مکتب شیکاگو و اندیشمندانی چون رابرت پارک و وارنست برگس، تبیین انحرافات اجتماعی بر متغیرهایی که با پدیده‌ی شهرنشینی ارتباط دارد، نظیر مهاجرت، حوزه‌های سکونتی، تراکم جمعیت تمرکز نموده‌اند. استارک از دانشمندان مکتب شیکاگو پنج جنبه از ساختار شهری را به عنوان فاکتورهای پیش‌بینی‌کننده‌ی ارتکاب جرم در محلات و کاهش نظارت اجتماعی غیر رسمی برشمرد که عبارت بودند از تراکم، فقر، کاربری مختلط (وجود اقامتگاه، صنایع و فروشگاه‌ها در یک مکان)، کوچگری، خرابی و فروریختگی ساختمان‌ها، که در این تحقیق همسو با نظریه بوم‌شناسی و استارک مشخص شده است که مهاجرین افغانی و عراقی و تراکم جمعیت با میزان جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد رابطه معناداری دارند. از دیدگاه دوئب (۱۹۸۸)، کنترل اجتماعی، سازوکارهایی است که جامعه برای ترغیب اعضایش به سازگاری و ناسازگاری به کار می‌گیرد. در دیدگاه کنترل اجتماعی بیان شده است که با از بین رفتن وابستگی اجتماعی، سست شدن ارزش‌ها، کم‌رنگ شدن اعتمادها و نهایتاً اضمحلال اخلاق و اعتماد به

سودمندی هنجارهای اجتماعی، سطح کنترل شخصی و اجتماعی به شدت پایین می‌آید و با توجه به نگرش شکل گرفته در این محیط بستر جرم، کجروی و انحراف مهیا می‌شود. در این تحقیق نیز همسو با دوئب، رویکرد کنترل اجتماعی و مطالعات جانکی (۱۳۸۸)، کلانتری (۱۳۹۰) مشخص شده است که نظارت و کنترل اجتماعی در منطقه ۱۱ شهر مشهد کاهش دهنده جرم در این منطقه محسوب می‌شود و نیز به عنوان موثرترین عامل بر کاهش جرم شناخته شده است. از آنجا که کنترل اجتماعی با توجه دولت به انتظارات اجتماعی و نیازهای شهروندان و وجود پلیس و استفاده از قفل و دزدگیر سنجیده شده است؛ لذا می‌توان بیان نمود که با افزایش توجه دولت به گرانی و بیکاری و مفاسد اجتماعی، آزادی بیان، نظم و قانون و شئون اسلامی و دینی، جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد کاهش خواهد یافت. دورکیم، بی‌هنجاری را علت جرم می‌داند دورکیم مفهوم بی‌هنجاری را برای اشاره به این فرض به وجود آورد که در جوامع امروزی معیارها و هنجارهای سنتی بی‌آنکه توسط هنجارهای جدیدی جایگزین گردند، تضعیف می‌شود بی‌هنجاری هنگامی وجود دارد که معیارهای روشنی برای راهنمایی رفتار در حوزه معینی از زندگی اجتماعی وجود ندارد. در این تحقیق ارزش‌های فردی چون راستگویی، آبرو، کار و تلاش؛ علم، اعتقاد به خدا و... با وجود گسترش شهرنشینی هنوز در بین ساکنین منطقه ۱۱ شهر مشهد رنگ نابخسته است که همسو با نظریه دورکیم مشخص شده است که با افزایش ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی و اجتماعی، میزان جرم کاهش خواهد یافت. مرتون نیز چنان که اشاره شد، معتقد است که شکاف بین ابزار و اهداف منجر به کج‌رفتاری می‌گردد، در حالی که کوهن (۱۹۷۱) در نظریه ناکامی خویش بیان نموده است که شکاف بین اهداف و ابزار به واسطه ناکامی منزلتی، موجب کج‌رفتاری می‌شود که همسو با نظریه کوهن مشخص شده است که با افزایش ناکامی منزلتی، میزان جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد افزایش می‌یابد. نظریه پنجره شکسته ویلسون و کلینگ بیانگر آن است که محله‌هایی که در آن نشانه‌هایی از بی‌توجهی به محل سکونت چون نداشتن امکانات رفاهی، کثیف بودن محله بر دسترسی مجرم موثر است. نیز جاکوبس معتقد است که محله‌هایی که کاربری‌های متنوعی نظیر تجاری، اداری و تفریحی دارند نسبت به محیط‌های که فقط تک کاربری هستند امن‌ترند. در این تحقیق نیز همسو با نظریه پنجره شکسته و نظریه‌ی جاکوبز مشخص شده است که فقر محیطی منطقه محل سکونت با میزان جرم رابطه دارد.

برانگارت نیز عقیده دارد که ترس از خطر و اذیت به طور خاص در بین آن بخش‌هایی از جمعیت بیشتر است که آسیب‌پذیرتر و منزوی‌تر هستند. در مطالعه حاضر نیز مشخص شده است که زنان از جرم بیشتری در منطقه خود باخبر هستند یا جرم بیشتری را در منطقه ۱۱ شهر مشهد مشاهده نموده‌اند که این نتیجه می‌تواند همسو با نظریه برانگارت و مطالعات علیخواه، نجیبی ربیعی (۱۳۸۴) این گونه استنباط شود که در محیط‌های شهری زنان بیش از مردان احساس ناامنی می‌کنند و این احساس ناامنی باعث توجه آنان بیش از مردان به مسئله جرم شده است.

همچنین در این تحقیق مشخص شده است که ثروتمندی به عنوان کم‌اهمیت‌ترین ارزش در بین ساکنین منطقه ۱۱ شهر مشهد شناخته شده است، در حالی که بیشترین افراد منطقه ۱۱ مشهد را منطقه پولدارنشین قلمداد نموده‌اند می‌توان بیان نمود که، ساکنین این منطقه نابرابری اقتصادی را احساس نکرده‌اند و به این دلیل آن را بر بروز جرم در این منطقه موثر ندانسته‌اند. با توجه به مطالب پیش گفته و مدل نظری تحقیق در یک ارزیابی کلی می‌توان بیان نمود که در بین عوامل مورد بررسی رابطه بین فقر محیطی، طراحی شهری، تراکم جمعیت، تنوع قومی با میزان جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد رابطه معناداری داشته است. در حالی که بین نابرابری‌های اقتصادی و جرم رابطه‌ای مشاهده نشده است. نیز در این تحقیق رابطه معناداری بین ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی فرد و کنترل اجتماعی با میزان جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد وجود دارد. نتایج نشان داده است که زنان بیش از مردان و افراد گروه سنی ۳۱-۳۵ سال در منطقه ۱۱ شهر مشهد جرم را در منطقه مشاهده نموده‌اند. نتایج تحقیق باسواد بودن و پایبند به ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی بودن منطقه ۱۱ شهر مشهد را نشان داده است و نیز نیمی از افراد مورد مطالعه از این که به منطقه ۱۱ شهر مشهد تعلق دارند، افتخار می‌کنند. منطقه ۱۱ شهر مشهد دارای میزان جرم پایین‌تر از حد متوسط است و بیشترین جرم مشاهده شده در این منطقه سرقت و ولگردی است. نیز منطقه ۱۱ شهر مشهد از امکاناتی نظیر سینما، فرهنگسرا و خانه فرهنگ، کافی‌نت و کافی‌شاپ بهره کمتری برده‌اند، در حالی که افراد مورد مطالعه معتقدند کتابخانه، سینما، فرهنگسرا و خانه فرهنگ بر کاهش جرایم بیشترین تأثیر را دارد. در این تحقیق همچنین مشخص شده است که مجاورت منطقه ۱۱ شهر مشهد با مناطق جرم‌خیز، حاشیه‌ای بودن منطقه، روشنایی ضعیف معابر، نزدیکی به شهرک‌های حومه، مهاجرین، تراکم جمعیت و آپارتمان به عنوان عوامل مستعدکننده جرایم در منطقه ۱۱ شهر مشهد

۱۶۸.....پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

شناخته شده است. در نتایج رگرسیونی متغیر کنترل اجتماعی و سرخوردگی و ناکامی منزلتی به عنوان موثرترین عامل بر میزان جرم در منطقه ۱۱ شهر مشهد شناخته شده است.

پیشنهادها

۱- بهبود وضعیت روشنایی معابر: به عنوان گونه‌ای از نظارت مکانیکی می‌تواند با ایجاد فضایی امن، بهبود فرصت نظارت و افزایش کنترل اجتماعی غیررسمی، این تصور را در ذهن ایجاد می‌کند که ارتکاب جرم در فضا دیده خواهد شد و در نتیجه جرم با واکنش ساکنان روبه‌رو خواهد شد.

۲- ایجاد امکاناتی نظیر سینما، فرهنگسرا، خانه فرهنگ، باشگاه ورزشی، کتابخانه در منطقه می‌تواند در کاهش جرم موثر باشد.

۳- نظارت را می‌توان بخشی از محافظت بالقوه‌ی محله دانست: اگر مجرم تصور کند که در صورت ارتکاب جرم در معرض نظارت و مشاهده قرار خواهد گرفت اگر چه بالقوه این گونه نباشد، احتمال ارتکاب جرم توسط وی کمتر خواهد بود، پس می‌توان با افزایش نظارت و کنترل اجتماعی توسط خانواده و نهادهای مرتبط چون پاسگاه، پلیس گام مهمی در کاهش جرم برداشت.

۴- احیای دوباره بافت‌های فرسوده شهری: به جای تخریب، برفرآیند اصالت بخشی، هویت بخشی و احیای دوباره این نواحی توجه نمود.

۵- پرهیز از طراحی شهرها به صورت شطرنجی

۶- توجه به مسئله مهاجرت و اسکان مهاجران در شهر

منابع

- احمدی، حبیب (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی انحرافات. ج اول. تهران: انتشارات سمت.
- افروغ، عماد (۱۳۸۱). فضا و نابرابری‌های اجتماعی، ارائه الگویی برای جدایی‌گزینی و پیامدهای آن. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- ابن خلدون، عبدالرحمن (۱۳۶۶). مقدمه ابن خلدون. ترجمه محمد پروین گنابادی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- انصاری، عبدالمعبد (۱۳۵۵). نظریه انسان حاشیه‌نشین در جامعه‌شناسی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- انصاری، عبدالمعبد (۱۳۶۹). ایرانیان مهاجر در ایالات متحده - پژوهشی در حاشیه‌نشینی دوگانه. ترجمه دکتر ابوالقاسم سری، تهران: انتشارات آگاه.
- باتی، مور، تی بی (۱۳۵۴). جامعه‌شناسی. ترجمه سید حسن حسینی کلجانی و سید حسن منصور، تهران: انتشارات خوارزمی.

۱۶۹.....بررسی رابطه‌ی بین فضای شهری و جرم.....

- پارک، رابرت (۱۳۵۸). نظراتی درباره بررسی شهر، رفتار انسانی در محیط شهری، ترجمه گیتی اعتماد، تهران: انتشارات ایران.
- پارک، رابرت (۱۳۵۸). نظراتی درباره بررسی شهر، رفتار انسانی و محیط شهری. ترجمه‌ی فرخ حسامیان، تهران، انتشارات گروه مطالعات شهری و منطقه‌ای.
- تنهایی، ابوالحسن و نکهت، محمد جواد (۱۳۹۱). شیوه‌ی پایان نامه نویسی با تأکید بر روش‌شناسی کیفی: ابوالحسن تنهایی و محمد جواد نکهت، تهران: انتشارات بهمن برنا.
- توکلی، مهدی (۱۳۸۴). شناسایی و تحلیل کانون‌های جرم خیز شهر زنجان با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS)، پایان نامه ارشد، تهران: دانشگاه علوم انتظامی دانشکده فرماندهی و ستاد تهران.
- خاکی، غلامرضا (۱۳۸۶). روش تحقیق با رویکرد پایان‌نامه نویسی. تهران: انتشارات بازتاب.
- دانش تاج، زمان (۱۳۶۴). جرم‌شناسی چیست: زمان دانش تاج، تهران: انتشارات کیان.
- رمی، ژان (۱۳۵۸). تاریخچه مختصری از جامعه‌شناسی شهری مکتب شیکاگو. ترجمه مینا مخبری، تهران: انتشارات ایران.
- زیمل، گنورک (۱۳۷۲). کلاشر و حیات ذهنی. ترجمه‌ی یوسف اباذری، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ستوده، هدایت‌الله (۱۳۸۲). آسیب‌شناسی اجتماعی. تهران: انتشارات آوای نور.
- سخاوت، جعفر (۱۳۷۴). جامعه‌شناسی انحرافات. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- شکویی، حسین (۱۳۷۸). دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری. تهران: انتشارات سمت.
- شکویی حسین (۱۳۸۵). اکولوژی اجتماعی شهری. تهران: انتشارات دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی.
- صدیق سروسستانی، رحمت‌الله (۱۳۸۷). آسیب‌شناسی اجتماعی. تهران: انتشارات سمت.
- صدیق سروسستانی، رحمت‌الله (۱۳۶۹). انسان و شهرنشینی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- صدیق سروسستانی، رحمت‌الله (۱۳۷۶). جامعه‌شناسی شهری (مقالات درسی): رحمت‌الله صدیق سروسستانی، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران، شاخه علوم اجتماعی.
- عبداللهی، محمد و موسوی، میر طاهر (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی در ایران. فصلنامه‌ی علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، شماره ۲۵،
- عزتی، تهران (۱۳۷۶). روش تحقیق در علوم اجتماعی. تهران، مؤسسه تحقیقات اقتصادی دانشگاه تربیت مدرس.
- عباسی و رکی، الهام (۱۳۸۷). شناسایی و تحلیل فضایی کانون‌های جرم خیز شهر قزوین با استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی GIS. دانشکده ادبیات و علوم انسانی گروه جغرافیا، دانشگاه زنجان.
- قورچی‌بیگی، مجید (۱۳۸۶). راهبردهای کاربردی CPTED برای پیشگیری از جرم در مناطق مسکونی. فصلنامه حقوقی اسلامی، چاپ چهارم، شماره ۱۵.
- کلاتری، محسن و توکلی، مهدی (۱۳۸۶). شناسایی و تحلیل کانون‌های جرم خیز شهری. ماهانه‌ی اصلاح و تربیت، سال ششم، شماره ۶۷.

۱۷۰.....پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال یازدهم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

کلاتری، محسن و توکلی، مهدی (۱۳۸۶). شناسایی کانون‌های جرم خیز شهری. فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، نشریه پلیس پیشگیری نیروی انتظامی، سال دوم، چاپ دوم.

کلاتری، محسن (۱۳۸۵). بررسی جغرافیایی جرم و جنایت در مناطق شهر تهران.. پایان نامه دکتر، تهران: دانشگاه تهران.

کلاتری، محسن (۱۳۸۵). بررسی جغرافیایی جرم و جنایت در مناطق شهر تهران. فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، شماره دوم، سال دوم.

کلاتری، محسن (۱۳۸۸). اطلس جرائم سوء مصرف و قاچاق مواد مخدر. جلد نخست، استان خراسان جنوبی. سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور (منتشر نشده).

کلاتری، محسن و قزلباش، سمیه (۱۳۸۹). محیط کالبدی و بزهکاری: محسن کلاتری و سمیه قزلباش، زنجان، انتشارات آذر کلک.

کلرینجز، فرد (۱۳۷۴). مبانی پژوهش در علوم رفتاری. ترجمه جعفر نجفی زند. تهران: جلد اول، انتشارات آوای نور. کوزر، لوئیس (۱۳۷۱). زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی: لوئیس کوزر؛ ترجمه‌ی محسن ثلاثی، تهران: انتشارات کلمه.

کونن، بروس (۱۳۷۰). درآمدی بر جامعه‌شناسی. ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات فرهنگ معاصر. گالگر، ژوزف (۱۳۷۵). شهر، فقر و توسعه. ترجمه‌ی پرویز کریمی، تهران: انتشارات شهرداری تهران. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۳).. جامعه‌شناسی: آنتونی گیدنز، مترجم منوچهر محسنی، تهران: انتشارات نی. لیدی، پل (۱۳۸۰). تحقیق کاربری برنامه‌ریزی و طراحی ترجمه دکتر علی یاران، تهران، انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی.

ممتاز، فریده (۱۳۸۱). انحرافات اجتماعی - نظریه‌ها و دیدگاه‌ها: فریده ممتاز، تهران: شرکت سهامی محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۷۳). ملاحظاتی در باب نظریه خودکشی دورکیم. تهران، مجله نامه علوم اجتماعی، شماره ۷، دوره جدید، جلد ۳.

مشکاتی، زهرا سادات و رضوی سید منصور (۱۳۸۷). جامع بهداشت عمومی: زهراسادات مشکاتی و سید منصور رضوی، تهران، وزارت بهداشت و درمان و آموزش پزشکی، جلد ۲.

نادری و دیگران (۱۳۷۵). روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی. تهران: انتشارات بدر. نجفی، توانا (۱۳۷۷) جرم‌شناسی. تهران: انتشارات خیام.

نجفی ابرند آبادی، علی حسین (۱۳۸۳). تعامل جرم‌شناسی و حقوق کیفری، ج اول. تهران: انتشارات دادگستر. ویرث، لوئیس (۱۳۵۸). شهرگرایی، شیوه‌ای از زندگی. ترجمه‌ی گیتی اعتماد، تهران: انتشارات گروه مطالعات شهری و منطقه‌ای.

Anselin, L. ; Cohen, J. ; Cook, D. ; Gorr, W. & Tita, G. (2000), Spatial analysis of crime in D. Duffee; D. Mcdowwall; L. Mazerolle & S. Mastrofski, Measurement and A nalysis of Crime Gustice. Washington, DC, national institute of gustice.

- Cohen, Albert K. (1955), *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*, New York: Free Press.
- Clark, D. (1982), *Cromm Helm*, Lodon publisher.
- Ellin, N. (1997), *The Architecture of Fear*, London, Princeton Architectural Press.
- Felson, M. ; Clarke, R. V(1998). *Opportunity Makes the Thief Practical Theory for Crime Prevention*. Police Research Series Paper 98. Home Office Policing and Reducing Crim Unit, london.
- Haralambos M. & Holborn M. (1990), *Sociology: Themes and Perspective*, Broadwick, london.
- Ley, D. (1983), *A Social Georaphy of the City*, Harper & Row: New York.
- Merton, Robert K. (1968), *social theory and social structure*, Enlarged Edition, New York: Free Press.
- Merton, Robert K. (1957), *Social Theory and Social Structure* Ghencoe: Free press.
- Newman, O. (1973), *Defensible Space: People and Design in the Viojent City*, london, Architectural Press.
- Pfohl, S. J. (1985), *Images of deviance and Social Control*, New York: Mcgraw, Hill, Inc.
- Petrella, Laura(2004), *Urban Space and Security Politics: Between Inclusion and Revitalization*, UN Habitat; WUF, Barcelona, Spain.
- Sanders, P. (1993), *Social Theory and The Urban Questions*, London: Routledge
- Wilson J. Q. & Killing, G. (1982), *Broken Windows*, Atlantic Monthly, 210.
- Wirth, L. (1983), *Urbanism as a way of life*, (In American Journal of Sociology), Chicago: Chicago university Press.
- Walmsley, D. (1987), *The indivitual in the city*, Logman, John Wiley U. S
- Wilson, J. Q; Knelling, George L. (1982). *Broken Windows: The Polic and Neighborhood Safety*. Atlantic Monthly, Vol. 29.